

Az Exodus Kiadó

Az 1930-as évek második felében a nagy könyvkiadóvállalatok árnyékában alapított kisebb könyvkiadók új jelenségei voltak a magyar könyvszakmának. Őket a szerzőikkel általában nem az üzleties, így alá- és fölérendeltségi viszony kötötte össze, hanem a közös célokon — pl. a falukutatás, illetőleg a népi irodalom műveinek kiadásán és terjesztésén — nyugvó barátság. Ezért nem is sorolhatjuk e kiadókat a hagyományos értelemben vett vállalatok közé: inkább szellemi munkaközösségek voltak. E fórumok létrejöttéig a népi írók szinte házaltak, hogy műveiket valahogy kiadathassák. S ha nagy nehezen meg is jelent egy-egy ilyen könyv, szakszerű, szerteágazó terjesztésükre nem került sor. A vezető kiadók — így köztük az Athenaeum, a Révai, a Dante — ugyan kibocsátottak egy-egy falukutató művet, de ez kiadványaiknak összességében szinte a semmivel volt egyenlő.

Püski Sándornak az 1939 tavaszán megindult Magyar Élet kiadója volt az első olyan vállalkozás, amely egész kiadói és terjesztői tevékenységének középpontjába a népi irodalmat állította. Szabó Dezsőtől kezdve Veres Péteren át Nagy Istvánig mindenkit szóhoz juttatott. Az egyetemeken, főiskolákon, középiskolákban, nép főiskolákon, ifjúsági egyesületekben és konferenciákon, előadóesteken szervezte meg a terjesztést. Könyvbarát mozgalmat indított, amely a kiadó fénykorában közel tízezer tagot számlált. Ugyanilyen céllal indult meg 1939 februárjában a Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetségének a kiadója, a MEFHOSZ, majd 1940 elején a Turul Szövetség, Fitos Vilmos tanár vezette, népi ellenzéki szárnyának a vállalkozása, a Turul Könyv- és Lapterjesztő kft, amelyet Boros Lajos, a Bolyai kollégiumnak, a Győrffy kollégium elődjének első igazgatója és Püski Sándor irányított. A Turul Könyv- és Lapterjesztőt 1941-ben Hartyányi István kiadóvá bővítette. E kiadók közé tartozik még Kovách Aladár egyszemélyes kiadója, a Bolyai Akadémia is. Mind a Turul, mind a Bolyai Akadémia a teljes népi irodalmat föl vállalta kiadásra és terjesztésre.

Szabó Imre kiadója, az Exodus szintén nagy hasonlóságot mutatott az előbb felsorolt kiadókkal. Szabó Imre négygyermekes iparoscsalád első szülöttjeként 1904-ben, Késmárkon látta meg a napvilágot. Ő maga az üvegesszakmát tanulta ki. A könyveket és az irodalmat azonban mindig nagyon szerette, sokat és rendszeresen olvasott. Így — autodidakta módon — óriási ismeretanyagnak a birtokába jutott.

Főképp Ady Endre költészete hatott rá sorsdöntően. Ady életművét szenvedélyesen kutatta, s Ady-relikviákat tartalmazó gyűjteményét számos kiállításon bemutatta.

Szabó Imre az 1930-as években Debrecenben élt — a szülei oda költöztek még 1913-ban — s a Lám Sándor-féle porcelánkereskedésben dolgozott. *Fényfakadás* című kis verseskötetét — saját költségén — 1933-ban jelentette meg Debrecenben. Majd 1933-tól az egyik vallásos ifjúsági szervezetnek, az ökumenikus gondolat jegyében 1844-ben létrehozott nemzetközi szervezetnek, a Keresztyén Ifjúsági Egyesületnek (KIE) a titkáráként tevékenykedett 1936-ig. Ezután a fővárosba költözött, s itt a Horánszky — ma Makarenkó — utca 26. szám alatti központi KIE étkezdét vezette 1940-ig. Igen szolid, áldozatkész, egyházához és magyarságához hűséges, elkötelezett, törekeny alkatú — Szabó Dezső szavaival élve — „ici-pici ember”¹ volt.

Karácsony Sándor, a jeles pedagógus és filozófus ekkor — az 1934-es esztendőől kezdődően — a debreceni egyetem magántanáráként az ottani KIE-ben is rendszeresen tartott népdalénekléssel egybekötött előadást. Az élőbeszéd varázslatos művészeként, lenyűgöző előadásmódjáért hallatlan népszerűségnek örvendett a fiatalok körében. Az ifjúság nevelését irányító országos szervezetekben vezető szerepet töltött be: ő szerkesztette *Az Erő* és a *Diákvilág* című lapot, a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség folyóiratait, e szövetségnek 1949-ig elnöke, s az itt tartott szemináriumait Rajk László is látogatta. Társelnöke volt a Magyar Cserkészszövetségnek, ő szervezte meg a regőscserkészteret, szerkesztette a *Regős Kátét*, s munkatársai közé tartozott a Kodály Zoltán előszavával hét kiadást megért *101 magyar népdal* (1929) című műnek. A KIE-beli országos tisztségein kívül a KIE világszövetségének is tagja volt.

Karácsony Sándort következetes fasizmusellenességéről ismerték. Azt is tudta mindenki, hogy a szomszéd népekkel való megbékélést szorgalmazta, s mély hittel párosult vallásossága mellett a társadalmi haladásnak is szószólója. Adyról akkor adott elő tanítványainak, amikor a költőt hazafiatlansággal vádolták. A debreceni egyetem pedagógia tanszékének professzoraként bontakozott ki óriási irodalmi és pedagógiai munkássága, s aktív közéleti funkciói közepette a szárszói konferenciáknak egyik támogatója, a történelmi fontosságú 1943. évi Magyar Élet-tábornak pedig nagy hatású előadója volt. 1945 után a MADISZ elnökeként, a cserkészmozgalom újjáélesztőjeként, a Magyar—Szovjet Művelődési Társaság vezetőségi tagjaként és az Országos Szabadművelődési Tanács elnökeként tevékenykedett. A hírhedt „ötvenes években” őt is elsöpörték, kiszorult a közéletből, s megfosztották katedrájától. Mellőzötten halt meg 1952-ben.

Karácsony művei az Exodus kiadó megalapításáig a legváltozatosabb helyeken jelentek meg. Nem akadt olyan kiadó, amely programjának a középpontjába a Karácsony-könyvek közreadását állította volna. Karácsonyban feszült az a sok közölnivaló, amelyet országjáró útjain ugyan mindenütt zsúfolt termekben, de

¹ SZABÓ DEZSŐ: *Erdély alkalmából*. Bp. 1940. Ludas Mátyás kiadás. (Ludas Mátyás Füzetek 60.) 84 p.

mégiscsak kis területen tudott elmondani. Nagyobb nyilvánosságra, tágabb térre volt szüksége. A nagy kiadóknál viszont olyan befolyásos tanácsadók ültek, akik az ő írásai miatt veszélyben érezték saját fölfogásukat, tekintélyüket.

Karácsony Sándor és a köréje csoportosult nyolc-tíz fiatalból álló, legfelsőbb tanítványi köre látta, hogy szellemi és fizikai elnyomása miatt a magyarság sürgős segítségre szorul. Főképp köznyelvünk és tudományos nyelvünk romlása, a tömérdek germanizmus és magyartalanság akadályozza a nép művelődését. A magyar nyelvtan mechanikus-logikus szemléletű tanítása a legunalmasabb tantárggyá fokozta le az iskolában a nyelvtant. Fehér Gábor nyíregyházi tanár, Karácsony közeli barátja tapasztalta, hogy milyen új és a tanulók által is kedvelt módszerrel tanítja Karácsony a magyar, a német és a latin nyelvet, s ő maga is így szeretett volna oktatni. Ezért arra kérte Karácsonyt, hogy egy tanulmányban foglalja össze nyelvtanítási módszerét. Karácsony el is készítette ezt a művet. Csakhogy egyetlen kiadó sem vállalkozott a megjelenítésére! Ekkor Lükő Gábor — Karácsonynak egy másik, szintén tanár tanítványa — elkérte a kéziratot Fehér Gábortól, s fölajánlotta az Egyetemi Nyomdának. Azt azonban ők sem tették közzé, mert félték, hogy ráfizetnek, holott már a könyvet népszerűsítő szóró- és megrendelőlapot is kinyomtatták és szétküldték. Ezután Lükő a Baumgarten Alapítványt kereste meg, ám ők is kitértek a kiadás elől. Majd Karácsony tanítványai úgy döntöttek, hogy önálló könyvkiadót alapítanak, mert csak így tudják közreadni azokat a műveket, amelyeket szeretnének. Az új kiadót Karácsony belső baráti társaságának a tagjai, köztük Barczán Endre, Heltai Miklós, Kondor Imre, Körmöczy László, Lükő Gábor, Pásztor Imre, Pógyor István, Szabó Imre, Szathmáry Lajos és Szöllősy István hívták életre, s azt Exodusnak nevezték el a Biblia ótestamentumi részének ama második könyvéről, amely a zsidó népnek Egyiptom földjéről való kiszabadulását beszéli el. Az Exodus kiadó iparendélye Barczán Endre nevére szolt, ő mint kinevezett középiskolai tanár azon kevesek közé tartozott a társaságban, aki lefoglalható fizetése okán anyagilag kezeskedhetett a vállalkozásért. De a felelős kiadói és a tényleges irányító munkát mindvégig Szabó Imre végezte.

Elhatározásukról Barczán Endre így vallott az Exodusnak *A másik ember* című almanachjában:

....Mi is csak éppen úgy, mint a zsidók annak idején egy leírhatatlan kényszer hatása alatt vándorlunk ki a szolgaság és a hűsösfazekak világából... Mint ahogy a magyar zeneművészet megújulása elkövetkezett az utolsó pillanatban, ugyanúgy jött el a magyar tudomány megújulásának utolsó, éppen ezért mindenképpen megérett pillanata. Ha pedig ez a pillanat eredménytelenül múlt el, a magyar tömegek nagyobbik fele örökre elszegődne idegen tudományok facér szolgáivá. Persze egy ilyen teljes megújulás csak egy exodus által indulhatott meg: ki kellett vonulni az eddigi kutatási módszerek, tudományos tolvajnyelv szolgaságából, s ezzel együtt vállalni kellett átmenetileg a tudománytalanság vádját, azaz le kellett mondani a hűsösfazekakról...²

² BARCZÁN Endre: *Az Exodus kiadó. A másik ember*, Bp. 1940. Exodus. 112-116.p.

Maga Szabó Imre — az imént említett almanachban — így határozta meg az Exodus kiadó feladatát:

„... Arra vállalkoztak itt írók és nem írók, hogy a magyar nép számára jó és olcsó könyveket adnak ki. Minőségileg klasszikust, ár szempontjából pedig ponyvát. Ez a főgondolat. Ebből nem engednek akkor sem, ha a hozzáértők a napnál fényesebben bebizonyítják előttünk, hogy a magyar parasztság még nem érett meg a legmagasabb rendű irodalom élvezetére. Az Exodus csak azt tudja, hogy a jó és szép mindenkinek szép, s a magyar ember kezébe mást adni, mint jót, szépet és igazat, hazaárulás...”³

Az Exodus kiadó a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületébe, a Könyvkiadók Szakosztályába 1940 márciusában kérte a felvételét⁴ még Barczán Endre nevével és a Horánszky utcai KIE étkezde címével. Ez évben, 1940 szeptemberében felvették⁵ az Exodus kiadót a könyvkiadói szakosztályba, de már az Exodus könyvesboltnak is helyet adó XI. kerület Vásárhelyi Pál utca 12. szám alatti címmel. Barczán Endre neve mint kiadóvezető ekkor már nem szerepelt az ezt a tényt közlő hivatalos folyóiratban, a *Corvinában*. Az Exodus kiadó az Exodus könyvesboltban — 1940-től 1946-ig — talált otthonra. Ezt a könyvesboltot Szabó Imre Erzsébet húgának a férje, Erdős István vezette. (Azért az indulás után két évvel kérte a felvételét az egyesületbe Szabó Imre, mert Erdős István 1940 áprilisában vette meg a Vásárhelyi Pál utcai boltot. Ez már olyan biztos bázis volt, ahonnan el lehetett indítani a könyvkiadással járó ügyeket: a propagandát, a megrendeléseket és a levelezést.) A kiadó a zsebkendőnyi zugában működött az íróasztalul is szolgáló pult és a raktárként is használt polc között. Szabó Imre önálló helyiségbe — néhány házzal odább — a Vásárhelyi Pál utca 7. számba 1946-ban költözött, s itt munkálkodott az államosításig.

Első kiadványuk — Karácsony Sándor *Magyar nyelvtan társaslélektani alapon* címmel — 1937 decemberében hagyta el a sajtót. Az Exodus munkaközösség tagjai — és még sokan mások is — szerény jövedelmük egy részéből adták össze azt a szükséges összeget, amely lehetővé tette, hogy a Bethánia nyomda elvállalja a könyv kiadását. A váltókat a társaságból a másik fizetőképese: Lükő Gábor múzeumőr — írta alá. A kötetből először csak ötszáz példányt készítettek el, s a többit krúdákban hagyták, s az eladás ütemében dolgoztatták föl és törlesztették. Szabó Imre így emlékezett vissza a könyv megjelenésére:

„... Nagy óvációval fogadták országszerte ezt a munkát, és szokás szerint jónak, de hiábavaló ügyeketnek könyvelték el, vagy pedig — éppen a legilletékesebbek — tudomásul sem vették.”⁶

Karácsony Sándor — Németh László szavait idézve — „nemzettanítói példatára”⁷, amelyben szinte egész életműve testet öltött, ezzel a kötetel kezdődött.

³ SZABÓ Imre: *Igazgatósági tagok kerestetnek*. A másik ember, Bp. 1940. Exodus. 117–119.p.

⁴ Corvina, 1940. márc. 2. 9. sz. 18.p.

⁵ Corvina, 1940. szept. 21. 38. sz. 84.p.

⁶ SZABÓ Imre: *Igazgatósági tagok kerestetnek*. A másik ember, Bp. 140. Exodus. 117–119.p.

⁷ NÉMETH László: *Cseresznye*, Bp. Exodus. 72.p.

Karácsony a társas-lélektan fogalmán nem a tömegbe verődött emberek lelkével foglalkozó tant értette, hanem azt a tudományt, amely az egész népközösségnek az életére és gondolkodásmódjára jellemző „lélekkel” foglalkozik. Ez utóbbinak legfőbb hordozója a nyelv, a művészet és más hasonló közösségi megnyilvánulások.

A következő nagyobb lélegzetű Karácsony-mű, *A magyar észjárás és közoktatásügyünk reformja* 1939 júniusában látott napvilágot. Az „Észjárás” azonban óriási föltűnést keltett: a korabeli sajtóban élénk visszhangja támadt e műnek. A Magvető Kiadó 1985-ben tette közzé e kötet második — javított és bővített — kiadását, amelyet még 1946-ban maga a szerző készített elő, de akkor az új kiadás elmaradt.

A Karácsony pedagógiai rendszerébe tartozó köteteknek A neveléstudomány társas-lélektani alapjai volt a sorozati főcímük. A nyelvi és az irodalmi nevelés következő kötete, *A könyvek lelke* 1941 májusában jelent meg. Ez a műve szerves folytatása „nyelvtankönyvének”, s az irodalmi nevelés legfőbb kérdéseire kereste a választ. A világnézeti és vallásos nevelésről vallott fölfogását *A magyar világnézet* (1941) és *A magyarok Istene* (1943) című kötetben fejtette ki. A társadalmi neveléshez kapcsolódó nézeteit három könyvben olvashatjuk: *A magyarok kincse* (1944), a *Magyar Ifjúság* (1946) és az *Ocsudó magyarság* (1942) címűekben. Karácsony pedagógiai rendszerének két utolsó kötete, amelyek a jogi neveléssel foglalkoznak, már a háború befejezése után jelent meg *Magyar demokrácia* (1945) és *A magyar béke* (1947) címmel.

Karácsony elméleti rendszerébe nem szorosan ugyan, de beletartoznak — mintegy kiegészítésül — a pedagógiai regényei is. Így a két kiadásban megjelent *A csucsai front* (1943) című művének második kiadása (ebben Karácsony a Tavaszmező utcai gimnáziumi osztályának a történetét mondta el), a *Siccki-banda* (1938) című alkotása (ez a barátkeresés mikéntjéről szól), és a *Holdbéli diákelet* (1948), a serdülni kezdő fiú lélektani regénye.

Barátság és szerelem összefoglaló címmel eligazító, tanácsokat adó, a felelős emberi magatartás kialakulását segítő három művét külön-külön és együtt is több kiadásban tette közzé az Exodus. Még házassági, főképp párválasztási tanácsadó írását, a *Kit vegyek el?* (1941) címűt is két kiadásban bocsátotta közre a kiadó.

Karácsony pedagógiai művei *A nyolcéves háború* (1944) című könyvében olvashatók. Az e művet alkotó nyolc fejezet 1946-ban különlenyomatként, változó színű borítóban *A diákelet mindennapi problémái* sorozatcím alatt látott napvilágot. „... Az útrakész, a kíváncsi, az előretörő...”⁸ diákokat hívta magához e kötetben. *Aki dudás akar lenni* (1943) címmel pedig népdaltanítási „tankönyvét” is megjelentették.

Karácsony Sándornak irodalomtörténetünk jeles személyiségeiről írott tanulmányait is közreadta Szabó Imre. Arany János munkásságát két tanulmánya — *Az aktuális Arany János* (1939) és az *Arany János Toldija* (1941) — méltatta. *A cinikus Mikszáth* (1944), *Csokonai* (1940), *Katona József* (1941), *Komáromi János* (1941) és *Széchenyi* (1941) című művében elemezte a megnevezettek munkásságát. Katona Józsefről és Széchenyi Istvánról szóló tanulmánya egy kötetben is megjelent 1941-ben, születésük 150. évfordulója alkalmából. Karácsonynak az első világháború

⁸ KARÁCSONY Sándor: *A nyolcéves háború*, Bp. 1944. Exodus. (A magyar diák eligazítása 2.) 5.p.

alatt keletkezett verseit *Felkavart régi avar* címmel Csökmei Sándor név alatt jelentette meg az Exodus 1941-ben. Karácsony mint „botcsinálta”⁹ — ez saját szóhasználatra — színműíró is szerepelt a kiadónál. Egyfelvonásos darabjait az ifjúsági körök műkedvelő előadói számára készítette. *Új háromkirályok csillaga* (1939) címmel öt gyermekszíndarabja és *Pásztortüzek* (1943) címmel két — felnőtteknek való — színműve jelent meg. *Lányok ülnek a fonóban* (1939) című, három kiadást is megért népies jelenetét szülőfalujából, Földesről hozott élményei alapján írta. A Szabó Imre gondozásában közzétett utolsó könyve — egyúttal az Exodus munkásságát is bezáró kiadvány — ugyancsak egyfelvonásos színjáték, az *Úrnak szolgálai mindnyájan* (1949) volt. Karácsony bibliamagyarázatai tizenhat darab, kis alakú, egyenként nyolcoldalas füzetben 1948-ban jelentek meg *A teljes Írás Istentől ihletett* sorozat cím alatt, majd 1949-ben összefogva, egy kötetben, a *Hatalom alá vetett ember* címmel hagyta el a sajtót.

Szabó Imre kisebb terjedelmű, hat darabból álló sorozatot is indított *Neveléstudományi dolgozatok társas-lélektani és logikai alapon* címmel. Ennek első tagját, Farkas János tanítónak *A helyesírás gyerekjáték* (1941) című, két kiadásban is megjelent művét mind a mai napig nagy haszonnal forgathatná minden rászoruló tanuló. Karácsony Sándornak két műve — *Az irodalmi nevelés* (1941) és a *Demokrácia és pedagógia* (1946) — is ebben a sorozatban jelent meg, s ezeket besorolta pedagógiai rendszerébe. Körmöczy László Exodus munkaközösségi tagnak — *A művészi nevelés* (1942); Tóth László *Az olaszországi magyartanítás módszertani alapvetése* (1943) és Fiers Tamás: *Erotica* (1948) című műve jelent meg e sorozatban.

Az Exodus kiadó Karácsony műveinek a közreadásán kívül másik fontos feladatának azt tekintette, hogy megjelentesse irodalmunk nagyjainak az alkotásait. *Magyar klasszikusok új kiadásban* című sorozatában tette közzé Fazekas Mihály *Lúdas Matyi* című művét 1939 könyvnapjára tíz fametszettel. E kiadványból száz darab amatőrpéldány is készült merített papíron a fametsző, Mata János aláírásával. Csokonai Vitéz Mihály *A lélek halhatatlansága* című műve tíz fametszettel 1940 könyvnapjára és Arany János *Toldi* című műve tizenkét fametszettel 1941 könyvnapjára került az olvasók kezébe. Egyidejűleg ezeket a könyveket olcsó, tízfilléres ponyvakiadásban is megjelentették.

A *Tízfilléres füzetek* című sorozatban összesen tizenöt mű látott napvilágot. Megtalálhatók köztük Karácsony Sándor — *Utazás a Biblia mélységei felé* (1939), *A magyar lélek* (1939) *Testvérem, Suomi* (1940) és *A magyar Budapest* (1940) című — művein kívül két Exodus munkaközösségi tagnak: Heltai Miklósnak *Egy szorgalmas lusta története* (1939) és Fehér Gábornak *A Jenei csodálatos históriája* (1941) című novellája, valamint Koczogh Ákos *András estéje* (1941) című, három rövid történetet és egy rövid közmondásgyűjteményt magába foglaló füzete. E sorozattípust a kiadó tevékenységének első éveiben találhatjuk meg. Kiadták még *Kisfaludy Károly* három egyfelvonásosát (1941) *Katona József* kevésbé ismert drámáját, a *Luca székét* (1942), Mórnicz Zsigmond két elbeszélését tartalmazó kötetét *Rojtos Bandi* (1943) címmel és Petőfi Sándor *Anyám tyúkja* (1946) című versét.

Az Exodus munkaközösség tagjainak műveit ugyancsak kiadta Szabó Imre. Lükő Gábornak *A magyar lélek formái* című művét 1942 könyvnapjára jelentette meg. A

⁹ KARÁCSONY Sándor: *Új háromkirályok csillaga*, Bp. 1939. Exodus, 3.p.

szerző ebben a munkájában az akkori germanocentrikus néprajztudománnyal szembehelyezkedve kimutatta, hogy a magyarságnak ősi, Keletről hozott művészeti szemlélete a művészet minden ágában megmutatkozik. E könyvet a Baranya megyei Tanács hasonló kiadásban 1987-ben jelentette meg. Lükő Gábor összeállításában *Hortobágyon kivirult az ibolya* (1942) címmel kis népdalgyűjteményt, *Kossuth Lajos azt ízente* (1943) címmel pedig katonanótákból válogatott kötetet is közzétettek. Fehér Gábornak (akit Karácsony Sándor így jellemezett: „Egy gyöngéül látott, önkörében végtelenül erős szellem”¹⁰) elbeszélésgyűjteményt adták ki 1940 könyvnapjára. Mind a sárospataki, mind a debreceni kollégiumi élményeit beleszővő novelláit *Az utolsó nagybotos* címmel akarták kiadni. De így a kötet túlságosan testes lett volna, ezért kettéosztották, s a debreceni történeteket *Az utolsó nagybotos*, a pataki ihletésűeket pedig *Obsidio Patakiana* címmel bocsátották közre önálló kötetben. Ez utóbbi könyvnek az oldalait nem szedték újra, ezért kezdődik a számozása a 153. oldalon. A szerzőnek a *Túl Napnyugat, innen Kelet* (1943) című, három novelláját tartalmazó kötetét és *A semmibe ívelő hidak* (1947) című regényét is közreadták. Szele Györgynek, szintén Karácsony-tanítványnak, az akkor szatmárnémeti tanárnak *Az aranyrózsa* című színdarabját, amely „magyar mese” a törökvilágból, Gábor József kottaival 1943 áprilisában tették közzé.

Az Exodus kiadó természetesen a kortárs írók műveinek a kiadására is vállalkozott. Szabó Dezső 1940 októberének elején — tizenöt évi pörösködés és várakozás után — visszakarta a Révai kiadótól szerzői és kiadói jogát a még raktáron lévő könyveivel együtt. Azonnal bizományba adta őket — szerződésük szerint egy évre — az Exodus kiadónak, mert mint ezt a Ludas Máttyás Füzetek 60. részében írta: „kiadói munkatervük becsületos, hasznos magyar akaratot jelent”.¹¹ 1942 februárjában szűkszavúan közölte csak, hogy „szerződésünk értelmében az Exodustól visszavettem könyveimet s így most csak nálam kaphatók.”¹² Szorosabb kapcsolatuk egy éve alatt csupán egy Szabó Dezső-könyv jelent meg az Exodus gondozásában, 1941 decemberének elején *Az elfelejtett arc* című füzet, amely a címadó novellát és az Ainhoz című versét tartalmazta. E kötet is a tizfilléres füzet sorozatban látott napvilágot. Németh Lászlótól a *Cserecsényes* című drámáját Karácsony Sándor bevezető írásával 1942 áprilisában adták ki. A mű kiadásából és eladásából befolyt összeget az író a Szathmáry Lajos — szintén Exodus munkaközösségi tag — által irányított Hódmezővásárhelyi Tanyai Tanulók Otthonának adta. Földessy Gyula különféle lapokban megjelent és irodalmi társaságokban fölolvastott kisebb-nagyobb Ady-cikkeiből összeállított *Ady, az ember és a költő* című tanulmánygyűjteményt 1943 könyvnapjára tették közzé. Goethe epigrammáit és xéniáit tartalmazó könyvét — Földessy Gyula fordításában — 1943 decemberében adták ki. Három kortárs poétát is bemutatott Szabó Imre az olvasóknak: Gellért Sándornak, a Romániában, Szatmárban élt költőnek *A bál udvarában* (1942) és a *Halálatáncoltatott lány* (1944) című népi hangvételű verseit és balladáit magába foglaló kötetét, Szöllőssy István alapító tagnak *Három királyok útján* (1943) és Vörös

¹⁰ FEHÉR Gábor: *Semmibe ívelő hidak*. Bp. 1947. Exodus, 190.p.

¹¹ SZABÓ Dezső: *Erdély alkalmából*. Bp. 1940. Ludas Máttyás kiadás. (Ludas Máttyás Füzetek 60.) 84.p.

¹² SZABÓ Dezső: *Bölcsők Makucskán*. Bp. 1942. Ludas Máttyás kiadás. (Ludas Máttyás Füzetek 75.) 66 p.

István hódmezővásárhelyi költőnek *Tű hegyén* (1943) című verseskötetét jelentette meg.

Az Exodus kiadó olyan műveket is közzétett, amelyek bibliofil értékük vagy érdekes és hasznos mondanivalójuk miatt kelthetik föl érdeklődésünket. Ilyen könyvritkaság Tóth Ervinnek *A grafikai művészetek kis könyve* (1940) című gyűjteménye; ezt csupán 350 példányban nyomtatták ki, s az első harminc darabot a szerző névaláírásával tették még értékesebbé. Az akkori idők neves művészeinek — így köztük Buday György, Gy. Szabó Béla, Molnár C. Pál és Patay Mihály — fametszetei, kő- és szénrajzai, rézkarcai kaptak helyet e kötetben. A másik bibliofil értékű könyv Nagy Kállói Fényes Istvánnak 1664-ben Debrecen városáról írott *Krónikája*; ezt Mata János látta el bevezetővel és jegyzetekkel, valamint tizenkét fametszettel. E szép és igényes kötetet a gyomai Kner nyomdában állították elő 1943 decemberében.

A közérdeklődésre számot tartó könyvek közül figyelemre méltó Fóris Máriaának, az akkori Szabolcs megyei Háziipar vezetőjének két könyve. Az egyik a *Keresztesmes kézimunkák* (1944); ebben a szerző huszonöt évi gyűjtőmunkájának az eredményét láthatták az érdeklődők: a kiadványban 278 darab mintát közölt. A másik a *Fonás-szövés* (1946) című könyve; ez gyakorlati tanácsokat adott az asszonyoknak ahhoz, hogy a kerben termő kenderből miként készíthetnek az egész család számára ruhafélét. *Móricz Miklós* közgazdásznak, az író öccsének *Az infláció nem kötelező* (1946) című kis könyve pedig káté, azaz kérdés-felelet formájában igyekezett az ország akkori legsúlyosabb gondját megoldani, az elképesztő mértékű pénzhígulás megállításának a módját megkeresni, a kibontakozást sejtető modellt is bemutatva.

Az Exodus munkaközössége *A másik ember* (1940) és *A másik ember felé* (1942) címmel almanachot is közreadott. Ezt Szabó Imre folyóirattá szerette volna fejleszteni, de terve nem vált valóra, s csupán ez a két kötet jelent meg belőle. Az Exodus gondozásában több vallásos jellegű kiadvány hagyta el a sajtót. Danesházy Sándor debreceni református lelkipásztor *Az egyház harca* (1942) című könyve a hívő ember számára a bűn ellen hadakozó eklézsia munkásságát mutatja be. A kiadó főnnállásának tíz éve alatt minden esztendőben Bibliaolvasó kalauzt bocsátott ki. Az egyik legszámottevőbb kiadványuk az eredeti szöveggel és dallammal közzétett Szenci Molnár Albert-féle *Zsoltár* (1948).

Az Exodusnál megjelent könyvek nagy többségét szoboszlai Mata János (1907—1944) filozófus, történész, költő és fametsző „csinosította”. Mata az Exodus kiadványok művészeti gondozója és bírálója volt, és harcos ellensége a nyomdai igénytelenségnek. Tőle *A nyiladozó emberi elme* (1940) című filozófiai művét adták ki. Ebben a munkájában a görög gondolkodás történetében — Thalestól Sokratesig — megtalálható etikai alapjellemtvonásokat ismertette. A Mata által tervezett embléma, a vállán tollszáron könyvet tartó, az Exodus föliraton erős, sietős lépéssel áthágó hajdúnak az alakja 1939-től díszítette a kiadványokat. A könyvborítókon szintén Mata fametszetei láthatók, csakúgy mint a kiadót népszerűsítő szórólapon, könyvjelzőkön, megrendelőjegyzékeken. Szabó Imre arra törekedett, hogy könyvei tetszetős külsőben jelenjenek meg, de ezt a célját szűkös anyagi lehetőségei korlátozták. Mata János a könyvek bibliofil értékét próbálta növelni. Erről a munkájáról így vallott Kner Imréhez intézett egyik levelében:

... Fazekas főhadnagy úr Lúdas Matyiját is viszonylag rendes ruhában adtuk ki, a Toldi már szerencsétlenségzámába ment... ekkor beláttattam a többiekkel, hogy az aktuális magyar szót, amit a torkunkba akarnak fojtani, azt elkiálthatjuk rongyosan és rekedten, de a magyar klasszikust vagy a mélységből kiemelt tradíciót — ami eleve kötelező erő ma is — nem lehet koldusgyűnyában útra tenni... Karácsony könyveinek nyomdai kiállításáért nem vonatattunk ítélőszék elé, mert a szükség törvényt bontó ereje erősebb volt a törvényénél, de az elmúlt szükségből erényt vagy törvényt csinálni nem szabad...¹³

Az Exodus kiadó fölöttébb szegény vállalat volt, de Szabó Imre semmiféle anyagi áldozattól vissza nem riadó munkatársakkal vette magát körül. A kiadó anyagi támasza mindvégig az Exodus könyvesbolt volt. A kezdeti nehéz lépések után Erdős István pénzügyi helyzete fokozatosan megerősödött, és ez biztos pénzbeli alapot adott Szabó Imre könyvkiadói tevékenységéhez. A két vállalkozás élesen nem különült el anyagilag egymástól, egymást segítve jutottak túl az akadályokon. Szabó Imre pedig bevallotta, hogy az Exodus:

... olyan szövetkezet, ahol a tőke helyett hit van, hozzáértés helyett pedig szeretet... Remény fejében írt az író, hitelbe csinálta a nyomda, hozomra adminisztrálta, aki éppen ráért. A könyvek árából természetesen nem lehet olyan gyors iramban törleszteni az adósságokat, mint a forgótőkéből, mert előbb el is kell adni a könyveket, de a szeretet is tőke, és mindig tud fizetni. Ez pótolta az Exodus adósságainak esedékes részleteiből hiányzó összeget. Az Igazgatósági tagok rendszeresen fizetik »jutalékukat« saját jövedelmükből, mivel az Exodus részvényesei nem kapnak, hanem adnak. Persze a termés első fele az övék. Minden könyv első példányait hozzájuk viszi a posta. Elfizetőköt is gyűjt az Exodus. Tíz pengőért egy év alatt kb. 18–20 p. értékű könyvet ad...¹⁴

Karácsony Sándor műveiért megkérték az árat, s nagy volt a kereslet irántuk, nem csoda, hogy mind egy szálig el is fogytak. A többi könyvön — főképp a tízfilléres ponyva klasszikusokon — alig volt haszon. A Bibliaolvasó kalauzokat pedig ingyen adták. Az anyagi nehézségeket valahogy mégis sikerült — kisebb zökkenőkkel ugyan — áthidalni.

A kiadó reklámozta a gondozásában megjelenő műveket. A könyvek utolsó lapjain, a borítókön a kiadás előtt álló vagy a nemrég kibocsátott munkákat ismertették. Szórólapokat is nyomtattak, ezek egyúttal megrendelőlapok voltak, ismertetőket a kiadó céljairól, munkájáról, a náluk kapható könyvek jegyzékével együtt. Ezeket az ismertetőket és árjegyzékeket az Exodus kiadó és könyvesbolt székhelyén, Kelenföldön Szabó Imre és sógora, Erdős István — végigjárva a kerület házait — bedobták a postaládákba. A közeli Symplon (ma Bartók) moziban is hirdettek. Még a villamosokon is helyeztek el reklámozó plakátokat. Minden eladott könyvhöz könyvjelzőt mellékeltek — amely persze a kiadót népszerűsítette — mert el akarták kerülni, hogy az emberek számárfületek csináljanak a könyvek lapjain jelzésül. Már 1939-ben egy kis alakú, harminclapos reklámfüzetet nyomtattak az eddig megjelent alkotások könyvborítóinak fényképeivel, alattuk a mű tartalmának rövid ismertetésével és a kritikákból vett idézetekkel. E füzetben is a maga táborába hívogatta Szabó Imre:

¹³ *A könyv mestere. Kner Imre levelezésének korának költőivel, íróival, művészeivel, tudósaival.* Bp. 1969. Helikon, 329–330.p.

¹⁴ SZABÓ Imre: *Igazgatósági tagok kerestetnek.* A másik ember, Bp. 1940. Exodus. 117–119.p.

... a gondolkodni szerető, művelt magyar embereket. Jöjjenek és építsük meg közösen a magyar kultúra új falait. Legyenek írók vagy olvasók, kritikuskok vagy tanácsadók, támogatók vagy jóbarátok...¹⁵

Irodalmi kóstoló címmel két darab, egyenként négyoldalas, nagy alakú népszerűsítő lapot is kiadtak 1946-ban (Ebből sorozatot szerettek volna indítani.) Míg az első, október havi lap csak az Exodus kiadó terveit ismertette, a második — a decemberi — „kóstoló” már a népi irodalom alkotóit közreadó fórumok könyveit, köztük Püski Sándor Magyar Élet, Hartványi István és Szij Rezső Misztótfalusi, a Nemzeti Parasztpárt Sarló kiadójának a termését ajánlotta.

Az Exodus kiadót 1950-ben államosították. Szabó Imre továbbra is a „szakmában” maradt, a református egyház Egyetemes Konventjének — utóda a mai Zsinati Iroda — Sajtóosztályát vezette. Bereczky Albert püspök méltányolta a könyvkiadásban és terjesztésben szerzett érdemeit, tapasztalatait. Szabó Imre korán, 1958-ban, súlyos betegség következtében halt meg.

Az Exodus kiadó Karácsony Sándor műveinek a kiadásáért és terjesztéséért jött létre. Ő volt a sugalmazó, a bátorító, a háttérben lévő „lektor”. Az Exodus munkaközösség már egy eleve kialakult társaság volt. Nem azért váltak kiadóvá, mert üzletet láttak benne, hanem azért, hogy kiadványaikkal a társadalmi haladást segítsék, s a magyarság sürgős beavatkozást kívánó bajait az általuk képviselt keresztény-erkölcsi magatartást tükröző művekkel orvosolják. A Karácsony-könyvek közreadásával űrt töltöttek be akkori könyvkiadásunkban, mert ezt a művelődési missziót egyik nagy, vagyis ismert kiadónk sem vállalta. Karácsony eszméi az egész társadalomra hatottak. Minden művének a megjelenése eseményszámba ment. E könyvek még ma is hatnak, nemcsak kortörténeti dokumentumként, hanem emberi és gondolati értékeket hordozó olvasmányként is. Az Exodus másik érdeme a klasszikusok sorozatának tízfilléres ponyva kiadása, mert így a laposabb pénztárcájú olvasók is megvehették e könyveket, igaz, kevésbé tetszetős kivitelben, miközben a bibliofil értékekre is adó — adni tudó — olvasók kielégíthették óhajukat e könyvek színvonalasabb változatával. Ez igencsak demokratikus és bölcs kiadói alapelv volt. A legfontosabbnak azt tekintették, hogy a könyv „szóljon”, de azért a külső megjelenésére is gondot fordítottak.

A kiadó igen termékeny volt. Főnnállásának majdnem tizenegy éve alatt 156 kiadványa hagyta el a sajtót, ami számottevő mennyiség. Ebből Karácsonyi Sándor egymaga 86 művel képviseltette magát. A kiadó diákok filléreiből jött létre, s története a 20. századi magyar könyvkiadás történetjének egyik jelentős része.

PETŐVÁRI, ÁGNES

La Maison d'Édition Exodus

La Maison d'Édition Exodus fut créée par la collective de travail Exodus, composée de dix personnes, en vue de faire paraître les ouvrages de Sándor Karácsony (1891—1952), écrivain, philosophe et pédagogue. La Maison fut dirigée de 1937 à 1950 par Imre Szabó (1904—1958), collectionneur des

¹⁵ Néhány szó az Exodusról, könyvek a „Másik Ember”-ről, Bp. [1939.] Exodus, 26 p.

documents concernant Ady. L'oeuvre entière de Karácsony vit le jour à la Maison d'Édition Exodus. Imre Szabó fit paraître les ouvrages des disciples de Karácsony aussi. Au cours des premières années de son activité, l'Exodus publia des ouvrages de courte étendue et à bon marché sous le titre de collection *Chaiers de dix fillérs*. L'Exodus publia les ouvrages des écrivains de sa propre époque aussi, dont quelques ouvrages de Dezső Szabó, László Németh et Gyula Földessy. Durant onze années de son existence, la Maison publia chaque année un Guide pour lire la Bible et c'est le *Psautier* d'Albert Szenci Molnár, publié avec les mélodies et les textes originaux (1948) qui est l'une de leurs publications les plus importantes. Ils firent paraître en outre des livres de valeur bibliophile, et des livres de contenu utile, ayant un intérêt public et de vulgarisation. La majorité prépondérante de ces publications fut illustrée par János Mata (1907-1944). En somme: 156 volumes furent publiés par les soins de la Maison d'Édition, et dans cette production Karácsony fut représenté, à lui seul, par 86 ouvrages.